

Boekbesprekingen

Burt, Ronald S.
*Brokerage & Closure. An
Introduction to Social Capital*

Oxford: Oxford University Press, 2005, 278
pp.
ISBN 0-19-924914-8

Halpern, David
Social Capital

Cambridge: Polity Press, 2005, 388 pp.
ISBN 0-7456-2548-7

Wat is er nodig om een organisatie goed te kunnen besturen? Hoe functioneert deze organisatie het best? Wat is er nodig om een goede baan en een mooi huis te krijgen, gezond te blijven en lang te leven? Kortom: wat heb je nodig om een goed leven te leiden? Het antwoord dat thans in de sociologie op deze vragen gegeven wordt, is: sociaal kapitaal. Sinds ruim tien jaar neemt het aantal artikelen in academische (maar ook in populair-wetenschappelijke) tijdschriften dat jaarlijks over sociaal kapitaal wordt geschreven, toe en er is nog geen einde aan deze 'hype' in zicht. Sociaal kapitaal intrigeert sociologische, economische en psychologische onderzoekers. De probleemstellingen waarop het inmiddels is toegepast, bestrijken talrijke belangrijke terreinen van het leven, zoals prestaties in opleiding en op het werk, het krijgen van werk, woning, inkomen, gezondheid, het ervaren van

gemeenschap in buurt, werk of in verenigingen, migratie, alsmede het starten van een onderneming. Een deel van de fascinatie van sociaal kapitaal ligt wie weet ook in de vaagheid van het concept, een vaagheid die ruimte laat voor onderzoekers het naar eigen inzicht te omschrijven en te operationaliseren.

Het onderzoek dat zich richt op sociaal kapitaal van individuen en de sociale netwerken waarin mensen ingebed zijn, kent grofweg twee visies op sociaal kapitaal. De eerste visie wordt toegeschreven aan Coleman (e.g. 1988) en impliceert dat sociaal kapitaal vooral voorkomt in een hecht, sterk verbonden netwerk. In zo'n netwerk vertrouwen de leden elkaar onderling en de risico's die samenwerking met zich mee brengt, zoals liftersgedrag zijn geminimaliseerd. De tweede visie is beschreven door Ron Burt en sinds de publicatie hiervan (in 1992: *Structural Holes. The Social Structure of Competition*) in talrijke studies geciteerd en onderzocht. Ook in zijn nieuwe boek sluit hij aan bij dit idee. Het gaat Burt er om dat sociaal kapitaal voor een belangrijk deel in de *structuur* van iemands netwerk ligt. Een netwerk kan bestaan uit veel verbindingen tussen alle actoren – dan is er sprake van een dicht netwerk, maar het kan ook bestaan uit weinig verbindingen, dan is er sprake van een open netwerk. Reeds Granovetter (1973) heeft – gebruikmakend van Heiders balanstheorie – beschreven dat netwerken die uit sterke bindingen bestaan de neiging hebben dicht te

groeien, dat wil zeggen, dat iedereen met iedereen bevriend raakt. Daarom komt in een dicht netwerk dat gewoonlijk uit sterke bindingen bestaat, geen nieuwe informatie binnen. Nieuws slaat bruggen naar andere sociale cirkels en bruggen zijn gewoonlijk zwakke bindingen. Burt sluit aan bij dit idee van Granovetter en stelt dat het niet zozeer gaat om sterke of zwakke bindingen, maar om de eigenschap van de bindingen een brug te zijn. Een actor die, om welke reden dan ook, in staat is om een brug te slaan naar een andere actor in een ander sociaal circuit heeft sociaal kapitaal. Van belang is verder dat deze brug de enige brug is, anders is ze waarde-loos. Indien dit echter gegeven is, krijgt de actor die de twee netwerken met elkaar verbindt – de ‘broker’ – nieuwe informatie sneller dan de andere netwerkkleden en kan hij daarom deze anderen tegen elkaar uitspelen. Netwerkrelaties waar iedereen met iedereen is verbonden, zijn vanuit Burts visie dan ook overbodig – iedereen beschikt over dezelfde informatie en kan alleen maar vertellen wat de ander al weet. ‘*Brokers do better*’ (p7) is de boodschap van Burt. Sociaal kapitaal à la Burt ligt in het overbruggen van structurele gaten en hierdoor vooral in het accumuleren van nieuwe informatie en in de macht om deze voor het eigen voordeel te gebruiken.

In zijn nieuwe boek legt Burt dit idee nog eens uit door nieuwe onderzoeksgegevens te staven. Nieuw is vooral dat de focus, de betekenis van structurele gaten, verruimd wordt. Een structureel gat is meer dan het ontbreken van een relatie, tenminste zoals in dit boek erover wordt geschreven. ‘*A structural hole between two groups need not mean that people in the groups are unaware of one another. It means only that the people are focused on their own activities such that they do not*

attend to the activities of people in the other group.’ (Burt, 2005:16). Dit gaat toch verder dan de omschrijving van structurele gaten in Burts eerste boek (1992): ‘*A structural hole is a relationship of nonredundancy between two contacts.*’ (Burt 1992:9). En: ‘*I use the term structural hole for the separation between non-redundant contacts.*’ (op. cit. p.18). Het overbruggen van structurele gaten is dus eigenlijk meer dan het bij elkaar brengen van personen, het gaat ook om ideeën, verschillende bronnen, disciplines, tradities, settings enzovoort. Deze verruiming is interessant, maar minder onderscheidend: eigenlijk is toch iedereen tot op bepaalde hoogte en op een bepaald moment van zijn leven een ‘broker’ want iedereen verbindt wel eens verschillende groepen, settings enzovoort met elkaar. In het verlengde hiervan is het ook niet per se een probleem dat bruggen instabiel zijn – de baten die men heeft door twee circuits op een bepaald moment bij elkaar gebracht te hebben, kunnen blijven bestaan zonder dat de brug zelf nog bestaat (p. 200). In het vierde hoofdstuk bespreekt Burt dat dichtere netwerken het wegvallen van relaties tegen gaan en hij vindt empirisch dat relaties sneller verdwijnen, naarmate ze door minder derde partijen worden verbonden (lees: naarmate ze meer de eigenschap van bruggen hebben). Het is hierbij trouwens niet belangrijk of het om een positieve of om een negatieve relatie gaat (p. 201). Relaties die bruggen vormen zijn het meest instabiel, vooral als ze jonger dan een jaar zijn. Na drie jaar is een brug-relatie echter zelfs minder gevoelig voor afbreuk dan een relatie die ingebed is in een hechter netwerk (p. 217). Volgens Burt kunnen brug-relaties ook huwelijken of banen zijn, daarom zijn ze soms ook zeer stabiel, maar hij onderzoekt dit verder niet.

Ook de consequenties van structurele gaten worden verruimd ten opzichte van Burts boek van 1992. Burt relateert zijn idee van structurele gaten niet alleen met inkomen, ondernemerschap en management, maar ook met persoonlijkheids-kenmerken, zoals creativiteit en leervermogen (zie hoofdstuk 2). Wie meer structurele gaten overbrugt is niet alleen beter in zijn werk, maar heeft ook betere ideeën en is dus creatiever.

Een verdere nieuwe ontwikkeling is dat Burt de tegenspraak tussen de twee visies op sociaal kapitaal expliciet bediscussieert (zie hoofdstuk 3). Hoe kan het nou dat enerzijds de 'brokers' overal beter in zijn, terwijl ze toch wellicht niet veel vertrouwen genieten en ook nog moeten betwijfelen of ze degenen waarmee ze omgaan kunnen vertrouwen? Naar eigen zeggen integreert Burt de twee visies, door ze beide op te nemen in een vier-veldentabel (p. 139). De beste prestaties – en het meeste sociaal kapitaal – worden bereikt door degenen die een hecht netwerk hebben met medewerkers, maar tegelijkertijd veel bruggen naar andere netwerken kunnen slaan. Burt herinterpreteert in dit hoofdstuk ook enkele onderzoeksbevindingen die als een bevestiging van het '*closure-argument*' worden gezien, bijvoorbeeld het onderzoek van Coleman (1988) over het de prestaties van scholieren. Scholieren in katholieke en andere religieuze private scholen lopen minder risico op vroegtijdig schoolverlaten, net zoals scholieren die hun leven lang in dezelfde buurt hebben gewoond en scholieren uit twee-oudergezinnen met weinig kinderen. De gangbare interpretatie van deze bevindingen is dat het hechte netwerk rond een scholier, bestaande uit relaties tussen ouders, leraren en scholieren, dat ook in hoge mate controlerend werkt, deze beschermt tegen

afglijden. Burts interpretatie is dat deze scholieren bruggen slaan tussen generaties en daarom beter scoren. Ze zijn eigenlijk 'brokers'. Dit is een interessante herinterpretatie, die men echter zou moeten toetsen in andere settings.

De integratie van de twee visies, zoals Burt ze presenteert, overtuigt mij echter niet. Ofschoon het aannemelijk is om te zeggen dat men zowel een dicht netwerk als bruggen naar 'buiten' nodig heeft, gaan de twee visies in hun oorspronkelijke versie toch niet over hoe het 'binnen' of 'buiten' een netwerk eruitziet, maar richten ze zich beide op de interne netwerkstructuur. Als men hieraan vasthoudt zijn de twee visies moeilijk te integreren en blijven ze met elkaar concurreren. Volgens mij zou men verder komen in de discussie als men er meer nadruk op zou leggen dat de verschillende netwerkstructuren in combinatie met een verschillende inhoud van relaties andere uitkomsten bieden, zoals Podolny en Baron dit in 1997 hebben gedaan. Dan gaat het er veel meer om dat men voor verschillende doeleinden verschillende netwerken nodig heeft. Structurele gaten in een netwerk waarin men wil coöpereren, zouden dan bijvoorbeeld juist averechts kunnen werken.

Het boek als geheel is interessant, er worden veel bevindingen uit ander onderzoek beschreven, anekdotes verteld en Burt is er erg goed in om bestaande argumenten of bevindingen op een verfrissende manier te verwoorden en te interpreteren. Echter, het boek is naar mijn mening niet overal even overtuigend en biedt ook niet zoveel nieuwe argumenten. Ook is het onplausibel dat er alleen maar wenselijke dingen aan 'brokers' worden toegeschreven. Zal een crimineel niet ook een netwerk willen hebben, waarin

hij als eerste informatie krijgt en de anderen tegen elkaar kan uitspelen? Burt blijft zeer gefocust op de boodschap die hij wil overbrengen en hij verbindt deze (misschien daarom?) niet met nieuwe implicaties.

Een boek dat dergelijke moeilijkheden niet kent, is het boek van Halpern over sociaal kapitaal. Halpern heeft geen missie die hij wil uitdragen en dat maakt het boek erg aangenaam in stijl en leesbaarheid. Hij probeert de verschillende visies op sociaal kapitaal op een rij te zetten en gaat daarbij een heel stuk verder dan Burt. De verschillen tussen sociaal kapitaal in open en gesloten netwerken, ofwel *'bridging en bonding'*, zijn daarbij niet zo belangrijk voor hem als de verschillende niveaus van sociaal kapitaal. Hij bediscussieert sociaal kapitaal niet alleen op microniveau, maar ook op meso- en macroniveau. Sociaal kapitaal op het microniveau zijn relaties en netwerken, op het mesoniveau bijvoorbeeld buurten of organisaties en op het macroniveau landen. Halpern pleit voor een 'multilevel'-concept van sociaal kapitaal (p. 18) en argumenteert dat sociaal kapitaal op ieder niveau van aggregatie bestaat. Zijn boek geeft een goed overzicht over het onderzoek dat op de verschillende niveaus van aggregatie en op verschillende terreinen is gedaan, zoals criminaliteit, gezondheid, economische prestaties of opleiding. In het tweede deel van het boek richt Halpern zich – getrouw Putnams ideeën die hem tot dit boek hebben geïnspireerd – steeds meer op het meso- en macroniveau van sociaal kapitaal. Hij gaat tevens na hoe het gesteld is met sociaal kapitaal (gemeten aan vrijwilligewerk, stemgedrag enzovoort) in verschillende landen en door de tijd heen. Anders dan Putnam ziet hij echter dat de trend naar een afname van sociaal kapitaal niet duidelijk is

en dat er bijvoorbeeld ook ontwikkelingen zijn die op het tegendeel duiden, zoals de drastische afname in het aantal moorden in alle onderzochte landen. Het is lang niet zo dat 'vroeger' alles beter was, maar mensen konden juist helemaal niet met elkaar overweg en waren blijkbaar door niets gehinderd om gewelddadige consequenties te trekken (p. 225). Als er sprake is van een trend in sociaal kapitaal dan is het blijkbaar minder een afname, maar een transformatie (p. 227). Sommige vormen van sociaal kapitaal op microniveau nemen af, maar op macroniveau nemen andere vormen juist weer toe. Halpern blijft op dit punt tamelijk abstract, maar de conclusie die men hieruit kan trekken is belangrijk, namelijk dat sociaal kapitaal altijd op meerdere niveaus bestudeerd dient te worden, zeker als het gaat om een inschatting van groei of afname.

Thans weten onderzoekers nog weinig over hoe het gesteld is met sociaal kapitaal op de verschillende aggregatieniveaus, hoe de verbindingen tussen de verschillende niveaus zijn en hoe bijvoorbeeld de vertaling van micro naar macro en weer terug plaats vindt. Halpern biedt een paar hypothesen aan, bijvoorbeeld dat het positieve verband tussen vertrouwen op nationaal niveau en individuele gezondheid te begrijpen valt, omdat landen met een gemiddeld hoge mate van vertrouwen meer besteden aan ziekenfonds of andere beleidsmaatregelen die gezondheid bevorderen (p. 107). Hoe de verschillende niveaus zich precies tot elkaar verhouden, is echter niet duidelijk en kan volgens hem ook weer per land verschillen (p. 109). Een uitdaging voor toekomstig onderzoek naar sociaal kapitaal ligt mijn inziens vooral in het ontrafelen van micro- en macrocondities en -effecten van sociaal kapitaal. Het boek van

Halpern biedt hier belangrijke uitgangspunten en een hele goede samenvatting van de stand van zaken.

Burt, R.S. (1992). *Structural Holes. The Social Structure of Competition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Coleman, J.S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94, 95-120.

Granovetter, M. (1973). The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78, 1360-1380.

Podolny, J. & Baron, J.M. (1997). Relationships and resources: social networks and mobility in the workplace. *American Sociological Review*, 62, 673-693.

Beate Völker

Lammers, C.J.
Vreemde overheersing. Bezetten en bezetting in sociologisch perspectief

Amsterdam: Bert Bakker, 2005, 376 pp.
 ISBN 9035128680

‘Hoe een vreemde overheerser erin slaagt een volk van zo’n negen miljoen mensen enige jaren onder de duim te houden en naar zijn pijpen te laten dansen’ is de centrale vraag die Cor Lammers (2005: 7) zich stelt in *Vreemde overheersing. Bezetten en bezetting in sociologisch perspectief*. In deze interessante bundel, die grotendeels uit eerder verschenen artikelen bestaat, geeft Lammers op de voornoemde vraag echter geen antwoord. Wat hij de lezer in plaats daarvan wil bieden, is een oriëntatiekader dat rond het thema bezetting hoofdzaken van bijzaken moet helpen onderscheiden.

Onder ‘bezetting’ verstaat Lammers (2005: 14) in dit verband een vreemde overheersing die gepaard gaat met geweld. De bezetter kan het bezette gebied ideaaltypisch op drie verschillende wijzen besturen (Lammers 2005: 21-22). Direct, door zelf op lokaal niveau de contacten met bestuurders en directies van uitvoeringsorganen te onderhouden (zoals De Duitsers tijdens WOII in Polen en de westelijke delen van de Sovjetunie deden). Daarnaast kan de bezetter vanaf het midden-niveau sturen, door de regering van het bezette land te vervangen en zich op centraal niveau tot de uitvoeringsorganen te richten (zoals De Duitsers tijdens WOII in Nederland deden). Tot slot kan hij regeren via het topniveau. In het laatste geval maakt de bezetter zijn wensen aan de gehandhaafde inheemse regering duidelijk. Deze regering houdt een zekere mate van autonomie en neemt, al dan niet na besprekingen of onderhandelingen, de uitvoering van het beleid ter hand (bijvoorbeeld Vichy-Frankrijk en Denemarken onder Duitse bezetting tijdens WOII).

In het laatste van de drie genoemde gevallen is de rol van elites uit de bevolking van het bezette land het grootst. Lammers (2005: 19-20) onderscheidt in dit verband twee soorten elites: ‘loyale’ elites, die van bovenaf door de bezetter worden gesanctioneerd en in feite uit zijn handlangers bestaan, en ‘inheemse’ elites die van onderop door de bevolking worden gesanctioneerd en op enig gezag over haar kunnen bogen. In de omgang met deze elites en met de bevolking van het bezette land als geheel kan de bezetter gebruikmaken van drie soorten beheersingsmiddelen: dwangmiddelen, gezag en lokmiddelen.

Met behulp van dit kader analyseert

Lammers vervolgens een aantal Duitse, Japanse en Nederlandse bezettingen, inclusief de geschiedenis van Duitse en Japanse krijgsgevangenen- en concentratiekampen als 'miniatur-bezettingen'. In de slotbeschouwing, waarin het perspectief naar moderne bezettingen als die van Kosovo en Irak verschuift, komt Lammers (2005: 324) op basis van zijn eerdere analyses tot de optimistische conclusie dat een vreemde overheerser die profijt wil trekken van zijn bezetting het niet kan stellen zonder 'een minimum aan medewerking van de kant van althans enige inheemse elites.' Dit geeft de inwoners onderhandelingsmogelijkheden zodat 'bij een overwinning de overwonnenen doorgaans niet helemaal overgeleverd zijn aan de willekeur van de bezettende macht.' Wat zich bij deze stelling wrekt, is dat Lammers overeenkomstig de traditie binnen de sociologie weinig aandacht heeft voor de jodenvervolgung. De holocaust maakt immers niet alleen duidelijk dat de onderhandelingsmogelijkheden ten koste kunnen gaan van sommigen van de overwonnenen, maar ook dat sommige doelen van de bezetter strijdig kunnen zijn met diens profiteren van de bezetting.

Hoewel Lammers de vernietigingskampen zijdelings de revue laat passeren bij de behandeling van de organisatie van de Duitse concentratiekampen, ontbreken de joden bij de 'onderhandelingen' tussen de inheemse Nederlandse elites en de Duitse bezetter (Lammers 2005: 122-139). En waar hij aandacht heeft voor de rol van de Joodse Raad in de jodenvervolgung (Lammers 2005: 49, 87-88, 93-94, 390), maakt hij helaas geen gebruik van zijn voornoemde analytisch raamwerk. De Joodse Raad zou immers, gezien de wijze waarop zij tot stand kwam

(Roest & Scheren 1998: 234-240) en de rol die zij als 'regering' van joods Nederland speelde, als een inheemse elite kunnen worden beschouwd. Hiermee contrasterend zouden de Duitse joden in de kampadministratie van het doorgangskamp Westerbork, die anders dan Lammers (2005: 290) meent ook collaboreerden, als loyale elite kunnen worden gezien. Aangezien in Westerbork Duitse joden de lijsten van de transporten naar de vernietigingskampen maakten, konden zij beslissen wie deel zou uitmaken van het op stapel staande transport en wie zijn bestaan in Westerbork nog even kon rekken. Van deze mogelijkheid maakten zij gebruik door andere Duitse joden zo lang mogelijk van transport te vrijwaren (Croes 2001: 41-44). Volgens sommigen van de door hen als transportmateriaal aangeduide Nederlandse joden vereenzelvigden zij zich hierbij dermate met (de doelen van) de bezetter, dat het onderscheid tussen hen en de SS maar moeilijk te maken viel (Van den Bergh 1945: 11-18).

Als kanttekening bij Lammers optimistische conclusie zou hieruit moeten volgen dat het doel dat de bezetter nastreeft niet alleen bepaalt hoeveel invloed de inheemse elites krijgen, maar ook beïnvloedt hoe makkelijk hun medewerking kan worden verkregen. Is de medewerking voor de bezetter slechts efficiënt en niet noodzakelijk, zoals in het geval van de jodenvervolgung onder Duitse bezetting, dan is hun invloed en onderhandelingsvermogen gering en zal hun medewerking makkelijker te realiseren zijn dan wanneer hun medewerking noodzakelijk maar niet efficiënt is, zoals in het geval van de reconstructie van Kosovo en Irak. In dit licht lijkt het aanbevelenswaardig voortaan verschillende begrippen te gebruiken voor bezettingen als die van Nederland of Oost-Europa

tijdens WOII en de huidige 'bezetting' van Irak en Kosovo.

- Bergh, S. van den. (1945). *Deportaties. Westerbork, Theresiënstadt, Auschwitz, Gleiwitz*. Bussum: C.A.J. van Dishoeck.
- Croes, M. (2001). Jodenvervolging in Utrecht. Pp. 39-68 in H. Flap & M. Croes (red.), *Wat toeval leek te zijn maar niet was. De organisatie van de jodenvervolging in Nederland*. Amsterdam: het Spinhuis.
- Roest, F. & Scheren, J. (1998). *Oorlog in de stad. Amsterdam 1939-1941*. Amsterdam: Van Genneep.

Marnix Croes

Peeters-Bijlsma, M.
Duitsers in Nederland: Een onderzoek naar de verandering van de nationale identiteit van Duitse immigranten in Nederland

Ubbergen: Tandem-Felix, 2005, 208 pp.
 ISBN 90 5750 090 6

Weet u wat de grootste groepen allochtonen in Nederland zijn? Waarschijnlijk houdt u het op Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen. Dat is ook niet zo vreemd. Publieke en wetenschappelijke discussies beperken zich tot deze 'problematische' groepen, die gekenmerkt worden door taalachterstanden, hoge schooluitval, werkloosheid, en ruimtelijke segregatie. De bekende serie *Rapportage Etnische Minderheden* van het Sociaal en Cultureel Planbureau beschrijft al jaren de integratie van deze vier groepen, en pas onlangs is de aandacht van het SCP ver-

ruimd naar andere etnische groepen (vluchtelingen, zoals Irakezen en Afghanen). In het buitenland is de focus op 'problematische' groepen niet anders. In de Verenigde Staten wordt het meeste migratieonderzoek gedaan naar Mexicanen, in Engeland naar Pakistanen en Indiërs en in Zwitserland naar Joegoslaven.

Weinigen weten dat de meeste immigranten in Nederland uit Duitsland en Indonesië komen. Hoe vergaat het deze groepen in de Nederlandse samenleving? Het is de verdienste van Peeters-Bijlsma dat zij deze vraag, althans wat betreft de Duitse immigranten, in haar proefschrift heeft beantwoord. Hoewel haar studie strikt genomen gaat over 'de verandering van de nationale identiteit', komen ook andere aspecten van integratie aan bod, zoals taalbeheersing, sociale contacten, politieke voorkeur, sociaal-economische status, religie en opleiding.

Uit haar studie blijkt dat de meeste Duitsers naar Nederland komen vanwege gezinsvorming (31%), het eigen werk (28%) of het werk van de partner (12%). De meeste migranten zijn hoog opgeleid en hebben een bovenmodaal inkomen. Velen kennen de Nederlandse samenleving voordat ze migreerden, de meesten via vakanties of uitstapjes. Van de respondenten had 61% vóór de migratie al contact met Nederlanders. Ongeveer tweederde is lid van een kerkgenootschap.

Opmerkelijk zijn de bevindingen van het onderzoek met betrekking tot taal. De meeste migratieonderzoekers gaan ervan uit dat een geringe beheersing en gebruik van de bestemmingstaal zich vooral voordoet bij immigranten waarvan de moedertaal linguïstisch sterk verschilt van de taal van de ontvangende samenleving, alsmede bij groe-

pen die laag opgeleid zijn en sterk gesegregeerd wonen. Aangezien geen van deze condities van toepassing is op Duitse immigranten in Nederland (integendeel), is het verrassend dat 32% van de Duitse immigranten de Nederlandse taal op moment van migratie moeilijk vond en dat 14% van de respondenten op het moment van ondervragen aangeeft het Nederlands niet of matig te beheersen (21% zegt voldoende; 66% goed tot zeer goed). Verder spreekt 39% van de respondenten vooral Nederlands met de partner en slechts 30% spreekt vooral Nederlands met de kinderen. Het is niet onderzocht in de studie van Peeters-Bijlsma, maar waarschijnlijk betekent dit dat kinderen van Duitse immigranten, de zogenaamde 'tweede generatie', beginnen met een taalachterstand op de basisschool. Of beter gezegd, de kinderen hadden beter Nederlands gesproken als hun ouders ze van jongs af aan in het Nederlands hadden opgevoed. Waarom beheersen zoveel Duitse immigranten het Nederlands niet goed en waarom gebruiken velen van hen vaak de Duitse taal? Een antwoord op deze vraag wordt in het onderzoek niet gegeven. Dat is ook niet zo vreemd: het proefschrift gaat over nationale identiteit en taal wordt slechts als een achtergrondkenmerk gezien. De vraag is evenwel interessant en het boek biedt aanknopingen voor verklaringen. Eén belangrijke factor is dat Duitse programma's goed te zien zijn op de Nederlandse televisie – daar is geen satelliet voor nodig. Van de respondenten geeft 83% aan enkele malen per week of vaker naar de Duitse televisie te kijken, dat is meer dan dat zij naar Nederlandse televisie kijken. Maar ook tijdschriften en boeken worden vaker in het Duits dan in het Nederlands gelezen. Een andere factor is dat Duitse

immigranten een sterk Duits netwerk hebben. Maar liefst 32% geeft aan dat vrienden en kennissen vooral uit Duitsland komen en 43% heeft vooral een Duits sociaal netwerk, dat terwijl eerste en tweede generatie Duitsers in Nederland nog niet 3% van de totale bevolking uitmaken. Duitse immigranten wonen weliswaar niet zo gesegregeerd als Turken en Marokkanen, maar de sociale contacten zijn blijkens deze gegevens toch sterk binnen de eigen groep. Wellicht heeft dit te maken met de nabijheid van het herkomstland.

Welke resultaten laat het onderzoek zien met betrekking tot nationale identiteit? Vóór migratie naar Nederland omschrijft 70% zich als Duitser (en 27% als Europeaan), na migratie omschrijft slechts 28% zich nog als Duitser (32% als zowel Nederlands als Duits en 38% als Europeaan). De onderzoekster laat zien dat blijvende identificatie als Duitser vaak samengaat met andere vormen van betrokkenheid bij het herkomstland. Als mensen zich vaker als Duits omschrijven, dan hebben ze tevens vaker een overwegend Duits netwerk, beheersen ze de Nederlandse taal minder en spreekt men vaker Duits met de partner en de kinderen. Met de duur van het verblijf in Nederland raken Duitse immigranten geleidelijk aan meer gericht op de Nederlandse samenleving en minder op hun herkomstland.

Het algemene beeld dat naar voren komt uit het proefschrift, is dat Duitse immigranten in Nederland, ook na langer verblijf, behoorlijk sterk gericht zijn op hun herkomstland. Dat is gezien de steekproefmethode misschien ook niet zo vreemd. Immers, er is gekozen voor een selecte groep respondenten die (sterke) banden hebben met Duitsland en andere Duitse immigranten. Middels

'snowball sampling' bereikte de onderzoekster 492 Duitse immigranten. De respondenten werden geselecteerd via het persoonlijk netwerk van de onderzoekster, organisaties die zich ten doel stellen om Nederlands-Duitse contacten te bevorderen en instellingen waarvan verwacht werd dat ze personen van Duitse afkomst zouden aantrekken (zoals Duitse kerken). Dit leverde 280 respondenten op. Via deze personen werden vervolgens nog 212 personen benaderd. Deze steekproeftrekking leidt waarschijnlijk tot een overschatting van Duitse identificatie en gewoonten. Ondanks deze kanttekening is het toch een mooi onderzoek dat enkele verrassende inzichten geeft.

Frank van Tubergen

Schoonheim, M.
Mixing ovaries and rosaries.
Catholic religion and reproduction
in the Netherlands, 1870-1970

Amsterdam: Aksant, 2005, 280 pp.
 ISBN 90 5260 186 0

Recente nieuwe inzichten in de samenhang tussen religie en demografisch gedrag hebben geleid tot een hernieuwde belangstelling voor dit aloude domein van demografisch onderzoek. Op eigen wijze sluit Schoonheims studie hier bij aan. Haar historisch-demografische studie wil op 'multidisciplinaire wijze' de mechanismen duiden via welke religie het vroegere demografisch gedrag der Nederlandse katholieken en dan met name hun vruchtbaarheid heeft beïnvloed.

Het eerste deel van de studie behelst een kri-

tische historiografie van het ter zake verrichte demografisch- en godsdienstsociologisch onderzoek. Daarin worden de theoretische en methodologische aanknopingspunten voor de verdere studie ontleend aan de vernieuwende inzichten in het werk van Kevin McQuillan. Die maakt onderscheid in de religieuze waarden en regels die het demografisch gedrag van gelovigen normeren, benadrukt de complexiteit van de beïnvloedingsprocessen en duidt het belang van sociaal-religieuze instituties met hun belonings- en bestraffingsmechanismen bij de overdracht van die waarden en regels. Verder pleit hij ervoor om de invloed van religie op de verschillende niveaus van het samenleven te onderscheiden en om de paden waarlangs de invloed van religie op het demografisch gedrag van gelovigen verloopt te specificeren. Schoonheim onderzoekt vervolgens de invloed van de katholieke religie op huwelijksvorming en vruchtbaarheid op het niveau van de samenleving, van de lokale gemeenschap en van het individu. De analyse op samenlevingsniveau concentreert zich, op basis van een eigen beschrijving van de geschiedenis der verzuiling, op de historische infrastructuur die de bemoeienis van de katholieke kerk met het demografisch gedrag van gelovigen mogelijk maakte. De analyse op het niveau van de lokale gemeenschap, die is gebaseerd op drie vergelijkingen van steeds twee buurgemeenschappen, zoekt naar lokale demografische, sociaal-economische en culturele kenmerken die verantwoordelijk waren voor verschillen in de mate waarin de kerk invloed op het demografisch gedrag kon uitoefenen. De analyse op het individuele niveau, die vooraf wordt gegaan door een kritische beschrijving van de relevante katholieke leerstellingen, richt zich op

de wijze waarop, en de effectiviteit waarmee de katholieke 'pronatalistische indoctrinatie' de individuele meningsvorming en gedragskeuze van gelovigen beïnvloedde. Dit deel van de studie bevat een interpretatie van de uitkomsten uit verschillende vroegere surveys en een inhoudsanalyse van de, in 1987 door Marga Kerklaan gepubliceerde brieven die moeders van grote gezinnen, na een oproep op de radio, over hun katholieke leven schreven.

Zowel de onderzoeksvraag als de historische periode die Schoonheim beschouwt, zijn erg breed. Dat gebrek aan afbakening schaadt de structuur en de inhoud van het betoog, ondanks het gebruikte theoretisch kader dat voldoende verklarend potentieel bezit. Het karakter van dat betoog is polemisch, hekelend en strijdend, maar eerder gedreven religieus polemisch, hekelend kritisch naar de katholieke kerk, dan polemisch naar de vooralsnog beste wetenschappelijke verklaring van haar onderzoeksvraag. Schoonheim redeneert vanuit haar visie op de katholieke kerk te vaak met vooringenomenheid en acht causale verbanden daarmee te vanzelfsprekend. Een kritische evaluatie van het door haar gehanteerde theoretisch kader wordt ook niet geboden.

Haar gedrevenheid schaadt ook anderszins Schoonheims analytische zorgvuldigheid. Zo presenteert en gebruikt ze in haar studie een informatieve diversiteit aan eerder door anderen verzamelde onderzoeksgegevens. Zo'n herinterpretatie vraagt echter om een voorzichtigheid en een zorgvuldigheid die niet altijd worden betracht. Ook de methodische opzet van de analyse op het niveau van de lokale gemeenschap, de vergelijking van drie paren katholieke buurgemeenten, is debet aan de oneigenlijkheid waarmee causa-

liteit wordt gesuggereerd. Die analyse kent wel variatie binnen de paren gemeenten op verondersteld causale kenmerken, maar nauwelijks variatie tussen die paren. Daardoor ontbreekt te zeer een ijkpunt voor gevonden verschillen en blijven de gevolgtrekkingen speculatief.

Schoonheims studie bevat een theoretisch kader met verklarende potentie. De geboden historiografie van het eerder onderzoek kan de lezer een bruikbaar overzicht bieden, mits die de toonzetting relateert. Met het religieus polemisch karakter van haar studie illustreert Schoonheim (nogmaals) de beleefde gedragsbeperking, pijnlijke bitterheid en latere bevrijding die met de katholieke normering van het demografisch gedrag gepaard gingen. Daarmee reduceert ze religie echter te zeer tot een kwaadaardig systeem van gedragsregulering. Dat doet het verwerven van inzicht in de complexe sociale aard van religieuze normering en gedragsbeïnvloeding nou juist te kort.

Angelo Somers